

Україна
у Другій світовій
війні

1939–1945
ПАМ'ЯТАЄМО
ПЕРЕМАГАЄМО

Україна в Другій світовій війні. — Київ, Український інститут національної пам'яті, 2015. — 28 с., іл.

Українці в Другій світовій війні. Факти, цифри, особи. Складна картина світового протистояння на нашій землі та українці на всіх фронтах глобального конфлікту.

Український інститут національної пам'яті

Адреса: 01021, м. Київ, вул. Липська, 16.

Телефон: +38 (044) 253-15-63

Факс: +38 (044) 254-05-85

E-mail: uinp@memory.gov.ua

www.memory.gov.ua

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

www.memory.gov.ua

УКРАЇНА У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

До 70-річчя перемоги над нацизмом
у Другій світовій війні

Київ 2015

ВТРАТИ ТА ГЕРОЇ

У Другій світовій війні українці понесли людські втрати більше, ніж Велика Британія, Канада, США та Франція разом узяті. Загальні втрати України у цій війні оцінюються у 8-10 мільйонів життів. Кількість українських жертв можна порівняти із населенням сучасної Австрії.

Українці Закарпаття були першими у міжвоєнній Європі, хто не змирився із анексією власної території. Зі зброєю в руках вони стали на захист своєї свободи від агресії у березні 1939 р.

Від самого 1 вересня 1939 р. літаки Люфтваффе бомбардували Галичину та Волинь.

Протягом Другої світової війни бойові дії двічі прокотилися усією територією України. Харків, одне з найбільших міст України, переходило з рук у руки чотири рази.

Українці перетворилися на гарматне м'ясо відразу для двох диктаторів – Гітлера та Сталіна. У Червоній Армії загинув кожен третій (порівняно з кожним 20-м в армії Великої Британії). Причина такої жахливої ситуації була простою – Сталін не рахувався із жодними втратами, виходячи із логіки «Баби іще понароджують!»

Наслідком зіткнення двох тоталітарних режимів стали небачені жертви як серед військових, так і серед цивільного населення України; територія між Карпатами і Доном перетворилася на Криваву землю. Такою була для українців ціна відсутності власної незалежної держави.

Українці боролися проти Гітлера та його союзників у арміях Польщі та СРСР, Канади і Франції, Сполучених Штатів Америки та Чехословаччини, на фронтах Європи, Північної Африки та Південно-Східної Азії, на Тихому та Атлантичному океанах.

Українець Олексій Берест був одним з тих, хто встановив радянський прапор над Рейхстагом у Берліні, а українець Майкл Стренк – одним із 6 морських піхотинців, що підняли прапор Сполучених Штатів над Іводзімою. Але лише Українська Повстанська Армія виступала у тій війні під українським національним прапором.

Українці – герої Другої світової війни

Іван Кожедуб

Радянський льотчик-винищувач. Найбільш результативний ас Союзників. На рахунок 64 повітряні перемоги. Тричі Герой Радянського Союзу.

Пітер Дмитрук

Канадський військовий льотчик. Був збитий над Францією і приєднався до партизанів. Ціною власного життя врятував цивільних від німецьких репресій. Відзначений Військовим хрестом Франції.

Ніколас Орешко

Старший сержант Армії США. Воював у Західній Європі. За особисту хоробрість відзначений вищими нагородами США: Медаллю Пошани, Бронзовою Зіркою, Пурпуровим Серцем.

Степан Вайда

Поручник 1-го Чехословацького армійського корпусу. Учасник Битви за Дніпро та боїв у Карпатах. Загинув у Польщі. Нагороджений Чехословацьким воєнним хрестом, Герой Радянського Союзу.

Михайло Опаренко

Польський льотчик бомбардувальника. Брав участь у боях проти нацистського агресора в Польщі, а пізніше у Франції та Великій Британії. Двічі відзначений польським Хрестом хоробрих.

Алекс Дяченко

Старшина Військово-морських сил США. Ціною власного життя намагався врятувати захоплене німецьке судно від знищення. За свій подвиг відзначений Срібною Зіркою. Його ім'ям було названо американський військово-транспортний корабель.

Олена Вітер

Ігуменя жіночого монастиря на Львівщині. У роки німецької окупації переховувала людей від репресій. За порятунок євреїв під час Голокосту відзначена титулом «Праведник народів світу».

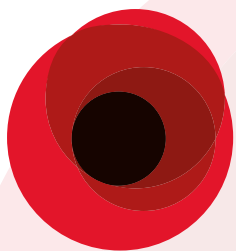

Катерина Зарицька

Організатор жіночої мережі підпілля ОУН. Керівник Українського Червоного Хреста в УПА. Нагороджена Срібним Хрестом Заслуги.

Приблизні втрати деяких країн у Другій світовій війні

**Польща
6 млн.**

**Югославія
1,1 млн.**

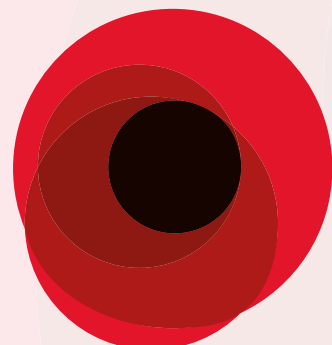

**Франція
550 тис.**

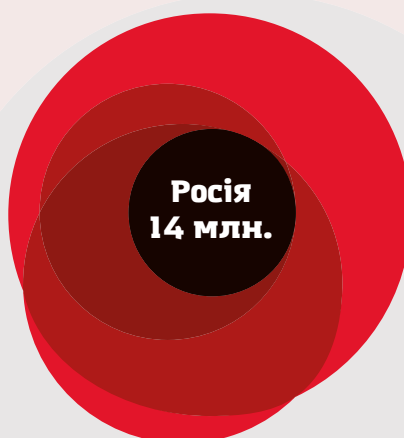

**Велика
Британія
450 тис.**

**США
420 тис.**

**Україна
8-10 млн.**

**Росія
14 млн.**

**Китай
15 млн.**

УКРАЇНЦІ В АРМІЯХ ДЕРЖАВ УЧАСНИЦЬ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ

Під час Другої світової війни більшість українців боролася на боці Об'єднаних Націй.

Війна розпочалася для України 1 вересня 1939 р. 120 тис. українців воювали проти Вермахту у складі Війська Польського. Переважно це були польські громадяни, які походили з Галичини та Волині, що входили до міжвоєнної Польщі.

Крім того, на польській службі перебували кілька десятків ветеранів українських армій 1917-1920 рр. Ці офіцери також захищали Польщу в 1939 р.

Після поразки Польщі у 1939 р. українці продовжили воювати у складі польських збройних сил під радянським і британським командуванням. Вступаючи до польських формувань в СРСР, українці рятувались від загибелі в ГУЛАГ. З цієї ж причини українці, родом із Закарпаття, пізніше вступали до 1-го Чехословацького армійського корпусу під командуванням Людвіга Свободи.

17 вересня 1939 р. східний кордон Польщі перетнула Червона Армія. Так у Другу світову війну вступили радянські українці.

Чимало українців змушені були воювати на боці СРСР проти Фінляндії у 1939-1940 рр.

Понад 6 млн. українців воювали у Червоній Армії під час німецько-радянської війни 1941-1945 рр.

Влітку 1945 р. українці у складі радянських військ брали участь у розгромі Японії.

На фронтах від Атлантики до Тихого океану, від Норвегії до Єгипту українці боролися у складі збройних сил США (80 тис.), Британської Імперії (45 тис.), Франції (6 тис.) та інших держав. Переважно це були представники української діаспори цих країн.

Протягом 1942–1950-х рр. в Україні воювала Українська Повстанська Армія, через лави якої пройшло близько 100 тис. людей.

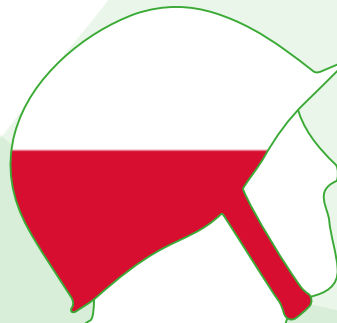
Частина українців стала на бік Німеччини та її союзників. Переважна більшість з них пішли на такий крок, намагаючись вижити в умовах німецької окупації. Деякі пов'язували із Німеччиною перспективу здобуття незалежності України від СРСР. Граючи на національних почуттях, німецьке командування на завершальному етапі війни створювало українські військові формування.

Чисельність українців у арміях союзників

Червона Армія - 6 млн.

Військо Польське в 1939 - 120 тис.

Українська Повстанська Армія - 100 тис.

Армія США - 80 тис.

Війська Британської імперії - 45 тис.

Французькі війська - 6 тис.

РОЗДІЛЕНА НАЦІЯ

Вперше у ХХ столітті Україна проголосила незалежність під час Першої світової війни. У 1917 р. у Києві сформувалася Українська Центральна Рада, яка відіграла роль перехідного парламенту та проголосила Українську Народну Республіку.

Після проголошення основних конституційних документів – Універсалів – із УНР як незалежною державою встановили дипломатичні контакти як Англія та Франція, так і Німеччина та її союзники.

Українська революція почалася раніше, ніж у інших країнах цієї частини Європи: у Литві, Естонії, Чехословаччині, Польщі, Латвії та на Балканах.

У грудні 1917 р., після того, як у Харкові був сформований маріонетковий уряд більшовиків та проголошена «радянська Україна», більшовицька Росія розв'язала війну проти України.

Боротьба із більшовиками тривала до 1921 р. Виснажена цією війною та іншими конфліктами, Україна втратила свою незалежність.

Для однієї з найбільших європейських націй настали найстрашніші часи. Масові депортації, Голодомор і Великий Терор забрали мільйони життів протягом «мирного» міжвоєнного двадцятиліття.

Український народ на момент початку Другої світової війни у вересні 1939 р. опинився розділеним поміж п'яти країн: СРСР, Польщі, Румунії, Угорщини та Словаччини.

15 березня 1939 р. крайовий сойм обрав президентом Карпатської України Августина Волошина та затвердив державні символи: синьо-жовтий прапор, гімн «Ще не вмерла Україна» та герб – тризуб св. Володимира Великого у сполученні з крайовим гербом.

Того ж дня Угорщина запропонувала уряду Волошина включити територію

У 1939 р. українці були розділені державними кордонами 5 держав: СРСР, Польщі, Румунії, Угорщини та Словаччини

Тімоті Снайдер про першу українську незалежність:

Перша світова війна у Східній Європі, – і зараз я втрачу всіх своїх польських, чеських та румунських друзів, – це коли ти нічого не робиш для державності і все одно маєш її. Тоді зв'язок між тим, як активно ти борешся за національну незалежність і тим, чи здобуваєш її, був мінімальний.

Так Румунія зробила мінімальний внесок у Першу світову війну, натомість отримавши чимало частку територій. Чехи й словаки боролися не на тому боці, а натомість отримали зовсім нову державу. Польський рух за незалежність існував, але зусилля були мінімальні. Та, попри це, Польща теж стала зовсім іншою, сильнішою державою. Насправді не треба аж так багато робити. Сербія, приміром, розпочала війну, однак по завершенні війни стала центральною частиною сильнішої держави – Югославії. Та приклад України тут не є типовим: чимало українців борються за незалежність навіть після війни.

І тут бачимо незвичну ситуацію: чимало конфліктів, чимало людей, що гинуть, щоб створити незалежну державу, а в результаті ніякої держави не постає.

З публічної лекції «Навіть не минуло», Київ, травень 2014 р.

**Проголошення
Третього Універсалу
на Софійській площі в
Києві
20 листопада 1917 р.
У центрі – політичні
лідери українців:
Симон Петлюра,
Володимир
Винниченко, Михайло
Грушевський.**

**Проголошення незалежності
Карпатської України
15 березня 1939 р.**

Карпатської України до її складу. Після відмови угорці розпочали наступ.

Кульмінацією протистояння став бій на Красному полі 16 березня 1939 р. Тут українські добровольці чинили опір регулярній угорській армії. Проте вже ввечері столиця Карпатської України впала.

Українці перші у передвоєнній Європі зі зброєю в руках стали на захист своєї свободи.

ФАЛЬШИВЕ ЗОЛОТО ВЕРЕСНЯ: 1939–1941 рр.

Пакт

Укладений 23 серпня 1939 р. Договір про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом (Пакт Молотова-Ріббентропа) уможливив початок війни. Згідно із таємним додатком до Пакту, Східна Європа мала бути поділена між двома диктаторами. Влада СРСР 50 років заперечувала існування таємного протоколу.

Підписання Договору про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом

Початок війни

Війна для України розпочалася 1 вересня 1939 р.: 120 тис. українців зі зброєю в руках зустріли нацистів у лавах Війська Польського. Львів та інші західноукраїнські міста вже у перший день війни зазнали бомбардувань.

17 вересня 1939 р. Червона Армія без оголошення війни перетнула польський кордон та рушила на захід. Радянський Союз вступив у Другу світову війну на боці нацистської Німеччини. Радянські війська допомогли Вермахту зламати польський опір під Перемишлем та Брестом. 22 вересня капітулював Львів, обложений спочатку Вермахтом, а зі згодом і Червоною Армією. В той самий день у Бресті пройшов спільний німецько-радянський парад.

Українець, капелан Війська Польського Симон Федоронько не залишив службу і загинув разом із товаришами в Катині

Спільний парад частин Вермахту та Червоної Армії у захопленому Бресті, 22 вересня 1939 р.

У червні 1940 р. Радянський Союз ультимативно зажадав від Румунії передачі всієї Бессарабії та Північної Буковини. Не маючи підтримки Берліну та не бажаючи війни, Бухарест віддав території, які були без бою зайняті Червоною Армією.

«Перші совіти»

На новоприєднаних землях радянський режим розгорнув масштабні репресії. З території Західної України у 1940 – першій половині 1941 рр. було депортовано понад 10 % мешканців. В нових областях України створено 25 тюрем, де було ув'язнено кілька десятків тисяч місцевих мешканців.

Ще до закінчення бойових дій у Польщі, 28 вересня 1939 р. було підписано Німецько-радянський договір про дружбу і кордон, таємні протоколи до якого уточнювали сфери впливу в Європі. Пізніше були укладені торгівельні угоди, за якими Німеччина отримувала критично важливу сировину, постачаючи до

Радянського Союзу техніку та технології. Внаслідок співпраці III Райх отримав можливість вести війну на Заході, а Франція і Велика Британія ледь не оголосили війну СРСР у 1940 р.

Карта з радянської преси вересня 1939 р. Підпис: «Кордон взаємних державних інтересів СРСР та Німеччини на території колишньої польської держави»

СПЕКОТНЕ ЛІТО 1941

Бліцкриг.

На світанку 22 червня 1941 р. німецькі війська перетнули кордон СРСР. У ході прикордонних боїв у районі Дубна, Луцька та Бродів радянські війська були розбиті. Червона Армія, фактично втративши командування, почала відступ до Дніпра.

**Покинута радянська
військова техніка
неподалік від Дубно,
червень 1941 р.**

В цей же час у Львові, Луцьку, Станіславові, Дубні та десятках інших міст Західної України починаються масові страти політичних в'язнів. За перші два тижні війни у тюрмах Західної України співробітники НКВД розстріляли понад 21 тис. в'язнів. Із відступом Червоної Армії на схід масові розстріли відбулися у Вінниці, Умані, Києві та багатьох інших містах.

**Тіла замордованих українців на подвір'ї тюрми на Лонцького у Львові,
липень 1941 р.**

«Випалена земля».

Відступ Червоної Армії супроводжувався застосуванням тактики «випаленої землі». Про її необхідність оголосив Сталін у своєму виступі 3 липня 1941 р. Численні урядові та партійні постанови наказували знищувати все, що не вдалося евакуювати у східні райони СРСР: устаткування заводів, техніку, збіжжя тощо. Одним із жорстоких злочинів сталінського режиму став підрив військами НКВД греблі Дніпрогесу у серпні 1941 р. Це спричинило загибель десятків тисяч червоноармійців та мирних мешканців, які перебували поблизу.

Гребля Дніпрогесу, зруйнована підрозділами НКВД у серпні 1941 р.

Військова катастрофа.

Бойові дії на території України у 1941 р. перетворилися для радянських військ на катастрофу. У серпні – жовтні 1941 р. Червона Армія в Україні була фактично знищена. Кількість загиблих радянських вояків досі точно невідома. У величезні оточення («котли») неподалік Умані, Києва, Мелітополя потрапили близько 1 млн. червоноармійців.

Червоноармійці здаються у полон в районі Києва, вересень 1941 р.

Лише на початку 1942 р. радянське командування провело на території України декілька наступальних операцій, які не виправдали покладених на них сподівань. У травні – липні 1942 р. німці поновили наступ. Радянські війська були розгромлені під Керчу, Харковом та Севастополем. Втрати Червоної Армії у цих боях тільки полоненими становили близько 500 тис. вояків. До 22 липня 1942 р. уся територія України була окупована військами Німеччини та її союзників.

Колона радянських військовополонених після поразки під Харковом, травень 1942 р.

КИЇВ. МІСТО, ЩО ЗРАДИЛИ

Щоденник киянки Ірини Хорошунової

29 липня 1941 р.

...Не можу всього описати. Поїхало багато керівників, залишили народ. І нема у нас, у більшості, роботи, нема перспектив поїхати, нема нічого попереду, окрім війни...

25 серпня 1941 р.

... т. Сталін сказав: Києва у жодному разі не віддавати.

29 серпня 1941 р.

Містом знову кружляють чутки. Хтось каже, що є наказ про здачу Києва. Ми вважаємо, що це провокація. Усе вказує на протилежне. Київ будуть захищати. Дуже багато наших військ стягнули до Києва.

16 вересня 1941 р.

...у газеті надрукували статтю секретаря ЦК КП(б)У Лисенка про те, що Київ був, є і буде радянським... (...) Ми оточені. Що тепер буде з Києвом? Що буде з усіма нами?

25 вересня 1941 р.

Я глибоко помилялася. Усе пропало.

(Стратегічний) міст скаліченим впав у воду. (...) Пожежа потихеньку припинилася, як припинив дути вітер. Виглянуло сонце. І хтось прийшов із новою, що у місті – німці. (...) По Червоній площі повільно, рівним ланцюгом по два у ряд рухалися німецькі мотоциклісти.

25 вересня на усіх вулицях, ледь не на кожному кр. розклеїли портрети Гітлера. Він зображений у таких саме тонах, як і Й.В. Сталін на портретах наших художників. Стоїть із гордим видом... А під портретом напис: «Гітлер – визволитель».

БИТВА ЗА КИЇВ

У серпні 1941 р. Гітлер відхилив пропозицію командування сконцентрувати сили у напрямку Москви. Натомість підписав директиву, яка передбачала розворот і наступ на південь. Київ опинився «у лещатах». Незабаром німці зімкнули кільце оточення, 19 вересня Червона Армія залишила столицю України. Оборона Києва тривала 72 дні – довше, ніж опір цілої Польщі у вересні 1939 р.

Наприкінці вересня оточені радянські війська були розгромлені. За німецькими даними, 665 тис. військових Червоної Армії потрапили у полон.

Адольф Гітлер про битву за Київ: «Найбільша битва у історії світу!»

На думку Девіда Стагеля (David Stahel), автора книги «Київ 1941. Битва Гітлера за півноч України на Сході», ця наступальна операція була тріумфом Гітлера, але саме тут, а не під Москвою чи Сталінградом, він програв Другу світову війну. Гітлер втратив час для блицкригу, не розрахував масштабів опору супротивника, не зміг передбачити погодних умов, а на окупованих територіях виявилось складно доставляти амуніцію, паливо та підкріплення. Усі ці чинники стали фатальними для всієї війни.

Злочини комуністичного режиму в Києві

Перед відступом з української столиці радянська влада здійснила масові розстріли політичних в'язнів.

Підрозділи НКВД встановили радіокеровані міни і заклали вибухівку в сотні споруд у центрі міста. 24 вересня 1941 р. Київ здригнувся від вибухів. Вулиця Хрещатик та прилеглі квартали палали кілька днів. Диверсанти НКВД знищили центр Києва разом із людьми. Вибухами й пожежами було зруйновано 324 старовинних будинки. Тисячі киян загинули, 50 тисяч залишилися без даху над головою.

Німецькі солдати спостерігають за пожежею на Хрещатику, вересень 1941 р.

Окупаційна влада використала руйнування центру Києва як привід для звинувачення у його організації євреїв та незабаром розпочала їх масове винищення у Бабиному Яру.

3 листопада був вчинений злочин проти культури: радянською диверсійною групою підірвано Успенський собор XI століття, головний храм Києво-Печерської Лаври.

Руїни Успенського собору, знищеного радянською диверсійною групою 3 листопада 1941 р.

КРИВАВІ ЗЕМЛІ

Військовополонені

У ході відступу 1941–1942 рр. на території України Червона Армія втратила майже 70% свого особового складу. До німецького полону потрапили мільйони червоноармійців, значна частина з яких здалася добровільно. В роки війни на території України діяло 180 концентраційних таборів, де окупанти знищили майже 1,8 млн. військовополонених.

«Уманська яма»: радянські військовополонені у нацистському таборі штатлаг №349, м. Умань, серпень 1941 р.

Голокост

За роки окупації Україна втратила понад 5 млн. цивільних громадян, з яких 1,5 млн. склали євреї. Масові страти почалися вже з перших днів німецько-радянської війни. Нацистські айнзацкоманди майже повністю винищили єврейські громади Львова, Дрогобича, Луцька, Рівного, Житомира, Харкова та десятків інших міст України.

Бабин Яр

Під час окупації Києва у 1941–1943 рр. Бабин Яр став місцем масових розстрілів мирного населення, військовополонених, учасників Руху Опору. Лише за два дні – 29 та 30 вересня 1941 р. – нацисти розстріляли тут майже 34 тис. євреїв. Масові розстріли у Бабиному Яру та розташованому поруч із ним Сирецькому концтаборі проводилися аж до завершення окупації Києва. Ймовірно, за роки окупації у Бабиному Яру було розстріляно від 70 тис. до 200 тис. осіб.

Військовополонені засипають землею ділянку Бабиного Яру, де лежать розстріляні євреї, жовтень 1941 р.

Корюківка

1-2 березня 1943 р. у відповідь на дії радянських партизан німецькі та угорські підрозділи провели каральну акцію проти мирного населення села Корюківка на Чернігівщині. Окупанти розстріляли декілька тисяч місцевих мешканців та спалили майже усі будинки. 9 березня 1943 р. карателі знов прибули до Корюківки. В цей день вони зібрали усіх вцілілих селян і спали їх живцем. Упродовж трьох трагічних днів окупанти вбили 6700 людей, спалили 1290 будинків. Це було найбільше поселення в Європі, повністю

знищене нацистами в рамках каральної операції під час Другої світової війни.

За час німецької окупації України було знищено понад 1370 населених пунктів. Жертвами подібних каральних операцій стали щонайменше 50 тис. осіб.

Одна з вулиць Корюківки, березень 1943 р.

Праведники

За даними Національного меморіалу Катастрофи і Героїзму Яд Вашем, 2472 українцям, які рятували життя євреям під час Голокосту, присвоєне звання «Праведник народів світу».

Священик Олексій Глаголев з родиною, 1944 р.

Під час нацистської окупації Києва священик Олексій Глаголев разом зі своєю родиною рятував від знищення київських євреїв. Він ховав їх у своєму помешканні, а також у будівлях, що належали його парафії. Також він видавав їм свідоцтва про хрещення на старих бланках, що залишились з часів його батька. Восени 1943 р. був затриманий німецькою поліцією і відправлений до Німеччини. По дорозі йому вдалося втекти і повернутися до Києва. Інститут «Яд Вашем» присвоїв звання «Праведник народів світу» Олексію Глаголеву, його дружині та дітям.

Намагаючись врятувати євреїв від знищення, отець Омелян Ковч видавав їм метрики про хрещення. Загалом ним було видано більше 600 свідоцтв. Він звернувся з листом до Гітлера, в якому засуджував масові вбивства євреїв і вимагав дозволу відвідувати євреїв у гетто. За це навесні 1943 р. був заарештований гестапо і ув'язнений у таборі смерті Майданек, де таємно продовжував свою священицьку діяльність аж до своєї загибелі в 1944 році. У 1999 р. Єврейська рада України надала йому звання «Праведник України».

Омелян Ковч

ПАРТИЗАНИ

Терор проти мирного населення, знищення військовослужбовців, економічна експлуатація та безправ'я викликали ненависть населення до загарбників. Сотні тисяч українців взяли участь в опорі нацистському окупаційному режиму.

Червоні партизани

Радянський рух опору організували розвідувальні служби СРСР та комуністична партія. Загони червоних партизанів формувалися з емісарів радянського командування, місцевих мешканців та військовослужбовців радянської армії, які уникнули полону. Керівництво і забезпечення зброєю червоних партизанів здійснювалося з Москви. Підготовлених диверсантів перекидали через лінію фронту.

Партизанські загони об'єднувались у великі з'єднання, які проводили глибокі рейди німецькими тилами. Червоні партизани боролися проти окупаційної адміністрації та військ, здійснювали диверсії на комунікаціях, вели розвідувальну діяльність.

**Червоні
партизани
Семен Руднев
і Сидір Ковпак**

Польські партизани

На території Західної України діяло також польське підпілля. Еміграційний уряд Польщі прагнув відновлення східного кордону, який існував перед 1939 р. Для цього тут створювалися бази партизанів Армії Крайової (АК). Вони спиралися на польські населені пункти, розкидані серед українських поселень.

Крім радянських і польських партизанів боротьбу з німецькими окупантами також вела Українська Повстанська Армія (УПА).

Український визвольний рух

Підпілля українського визвольного руху існувало на Західній Україні ще до Другої світової війни. Організація Українських Націоналістів (ОУН) вела боротьбу за незалежність України до 1939 р. проти Польщі, в 1939-1941 рр. – проти СРСР, а після цього і проти Німеччини.

Спроба визвольного руху відновити незалежність України влітку 1941 р. була придушена німецькими окупантами. Лідерів ОУН ув'язнили в концентраційних таборах.

У роки німецької окупації підпілля ОУН діяло по всій Україні: від Карпат до Донбасу. На Східній Україні його організували Похідні групи ОУН, які пробиралися з Галичини і Волині. Члени Похідних груп знайшли соратників серед місцевого населення Києва, Дніпропетровська, Донецька, Сімферополя та інших міст.

Галина Кузьменко: народилася на Чернігівщині, виросла на Донбасі, воювала в УПА у Карпатах

У 1942 р. на Волині українські націоналісти створили Українську Повстанську Армію (УПА). Відділи повстанців протидіяли планам Німеччини з економічної експлуатації країни, вивезенню населення на примусові роботи до Райху. Дії УПА дезорганізували німецьку окупаційну адміністрацію: деякі території були тимчасово звільнені від нацистів. На них діяло українське самоврядування під захистом повстанців. Такою територією був, наприклад, район волинського селища Колки – партизанська «Колківська республіка».

Цілі УПА, АК та червоних партизанів були різними, через що в 1943–1944 рр. між ними відбувалися кровопролитні бої. Особливо жорстоких форм набуло польсько-українське протистояння, жертвами якого стало і цивільне населення з обох боків.

Вояки УПА у 1943 р.

ВИГНАННЯ НАЦИСТІВ З УКРАЇНИ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

У 1943 р. війська Антигітлерівської коаліції після перемог під Сталінградом та Аль-Аламейном починають звільнення територій, окупованих нацистами. З другої половини 1943 р. і до кінця 1944 р. Україна знову стає головним театром бойових дій Східного фронту. У 1944 р. на території України було сконцентровано більшість стрілецьких, танкових та механізованих з'єднань Червоної Армії.

Українські фронти

20 жовтня 1943 р. на основі військових з'єднань, які вели бойові дії на території України, були сформовані чотири Українські фронти. Надалі їх комплектувати передусім українцями, яких мобілізували по мірі просування Червоної Армії. Із лютого 1943 р. по жовтень 1944 р. на території України було мобілізовано майже 3,7 млн. осіб.

Бійці Червоної Армії та харків'яни біля пам'ятника Тарасу Шевченку у Харкові, 1943 р.

Чорносвітники

В ході наступу радянським командуванням розпочинається тотальна мобілізація цивільного чоловічого населення на території України. Були створені польові військкомати, які мобілізували навіть 16-17 річних. Українців без належної підготовки використовували як «гарматне м'ясо». Адже комуністичним режимом усі, хто опинився на окупованій нацистами території, розцінювалися як зрадники. У бій вони змушені були йти часто навіть без зброї і у цивільному одязі, за що і отримали назву «чорносвітники», «чорна піхота».

Битва за Дніпро

21 вересня 1943 р. радянські війська вийшли до Дніпра і отримали наказ Сталіна взяти будь-якою ціною Київ

Солдати будують переправу для форсування Дніпра, 1943 р.

до 7 листопада, символічної для комуністичного режиму дати – річниці Жовтневого перевороту. Щоб взяти столицю України до визначеної дати, радянське командування кидало у бій усі наявні сили, не рахуючись із втратами. Київ був звільнений 6 листопада 1943 р. ціною щонайменше 380 тис. солдатських життів. Серед них – приблизно 250–270 тис. насильно мобілізованих «чорносвитників». Битва за Дніпро стала найкривавішою операцією війни у Європі.

Порятунок Кракова

У 1944 р. нацисти, відступаючи, підготували план та розпочали мінування Кракова. Передусім були заміновані транспортні та промислові об'єкти. Мінувався також історичний центр міста. Інформацію про цей план здобули радянські розвідники, яких очолювали українці Євген Березняк із Дніпропетровська та Олексій Шаповалов із Кіровоградщини. Завдяки цим даним сапери своєчасно знищили закладену вибухівку і місто було врятоване.

Євген Березняк – розвідник, Герой України, кавалер ордена *Virtuti Militari*. У 1944 р. очолював групу розвідників під кодовою назвою «Голос», яка діяла у Польщі. Капітан Євген Березняк був десантований у передмісті Кракова у серпні 1944 р.. Потрапив у руки гестапо, але зумів утекти. У тилу ворога розвідгрупа діяла 156 днів. Найбільша заслуга – порятунок Кракова від руйнування. Після повернення на Батьківщину чекісти звинуватили його у перебуванні у полоні. Він був кинутий у фільтраційний табір НКВД. Після звільнення працював учителем української мови. До 1960-х рр. перебував під таємним наглядом спецслужб. Помер у 99-річному віці.

Звільнення Аушвіца

27 січня 1945 р. стало кінцем жахливої трагедії в'язнів найбільшої з нацистських «фабрик смерті» – Аушвіца. 24 січня 60-а армія 1-го Українського фронту почала наступ на м. Освенцим. У складі армії майже половину вояків склали вихідці з України. У ході наступу впродовж 27–28 січня були звільнені концентраційні табори: Аушвіц-I, Аушвіц-II Біркенау та Аушвіц-III Моновіц. Першими браму головного табору відчинили солдати батальйону полтавця єврейського походження Анатолія Шапіро 100-ї Львівської дивізії.

Анатолій Шапіро – учасник визволення концентраційного табору Аушвіц, Герой України. Народився у 1913 р. в м. Костянтиноград Полтавської губернії у єврейській родині. За освітою інженер. Під час Другої світової війни командир окремого стрілецького батальйону 100-ї стрілецької дивізії. Нагороджений 20 орденами і медалями.

ПЕРЕМОГА, АЛЕ НЕ ВИЗВОЛЕННЯ

Після вигнання нацистських окупантів у жовтні 1944 р. на території України відновився радянський тоталітарний режим. І хоча, з огляду на важливий внесок та колосальні жертви, Україна стала одним з засновників ООН, у новому світовому порядку не знайшлося місця для незалежної України.

Покараний народ

Вигнання нацистів з Криму завершилося 12 травня 1944 р., а вже через тиждень радянська влада провела депортацію кримських татар. Їх звинуватили у масовому дезертирстві на початку війни та повальній співпраці з окупантами. Також подібні звинувачення були висунуті іншим народам Криму.

Кримські татари зробили свій внесок у перемогу над нацизмом. До Червоної Армії було мобілізовано понад 12 тис. кримських татар, понад 3 тис. з яких загинули. Звання Героя Радянського Союзу було присвоєно 5 кримським татарам, 2 стали повними кавалерами ордена Слави і ще один – Амет-Хан Султан – став двічі Героєм.

Амет-Хан Султан

18 травня 1944 р. розпочалося виселення кримських татар до Центральної Азії. До початку липня було депортовано 225 тис. осіб: 183 тис. кримських татар, 12 тис. болгар, 9,5 тис. вірмен, 15 тис. греків та 4 тис. представників інших народів. Ще 9 тис. кримців у 1945 р. були відправлені на заслання з радянської армії. Внаслідок депортацій ще до кінця війни загинуло понад 30 тис. виселених.

Депортовані кримські татари у снігах півночі. Молотовська область, 1940-і рр.

«Велика
трійка»
в Ялті,
1945 р.

Світ, поділений навпіл

Напередодні остаточного розгрому III Райху лідери «Великої трійки» Ф. Рузвельт, І. Сталін та В. Черчилль зібралися 4-11 лютого 1945 р. в Ялті на конференцію. Відповідно до її рішень СРСР підтверджував свої права на Західні Україну та Білорусь, відторгнуті від Польщі у 1939 р.

Внаслідок домовленостей в Ялті і, пізніше, в Потсдамі, Європа виявилася розділеною на дві частини: демократичний ліберальний захід та комуністичний тоталітарний схід.

Цитата: Від Штеттіна на Балтиці до Трієста на Адриатиці, опустилася над Європейським континентом залізна завіса. В. Черчилль

Українці продовжували зазнавати втрат і після закінчення війни. Масові репресії тривали до самої смерті Сталіна. Організований спротив радянській владі на Західній Україні існував до 1954 р., а окремі сутички траплялися до 1960 р. Під час придушення національного руху було репресовано (вбито, ув'язнено, депортовано) близько 500 тис. людей.

Ще 200 тис. українців, які опинилися в таборах для переміщених осіб в Західній Європі, не побажали вертатися до Радянського Союзу.

Обкладинка брошури українського письменника-політемігранта І. Багряного «Чому я не хочу вертатись до ССРСР?»

Українці на

Польща, 1939 Юрій Сальський

Син міністра військових справ УНР Володимира Сальського. Підпоручик Військово-повітряних сил Польщі. Брав участь у повітряних боях з Люфтваффе в небі Польщі, Франції, Великої Британії.

1

Севастополь, 1942 Марія Байда

Радянська медсестра. Винесла з поля бою десятки бійців. Звільнила з полону 9 вояків, знищивши при цьому 15 ворогів. Герой Радянського Союзу.

2

Волинь, 1943 Василь Івахів

Організатор і перший головний командир Української Повстанської Армії. Загинув у бою з німцями. Нагороджений Золотим Хрестом Бойової Заслуги 1 класу.

3

Туніс, 1943 Ніколас Міньо

Рядовий Армії США. Під час боїв у Тунісі атакував німецькі позиції, знищив 10 кулеметників та стрільців. Посмертно відзначений Медаллю Пошани, Бронзовою Зіркою, Пурпуровим Серцем.

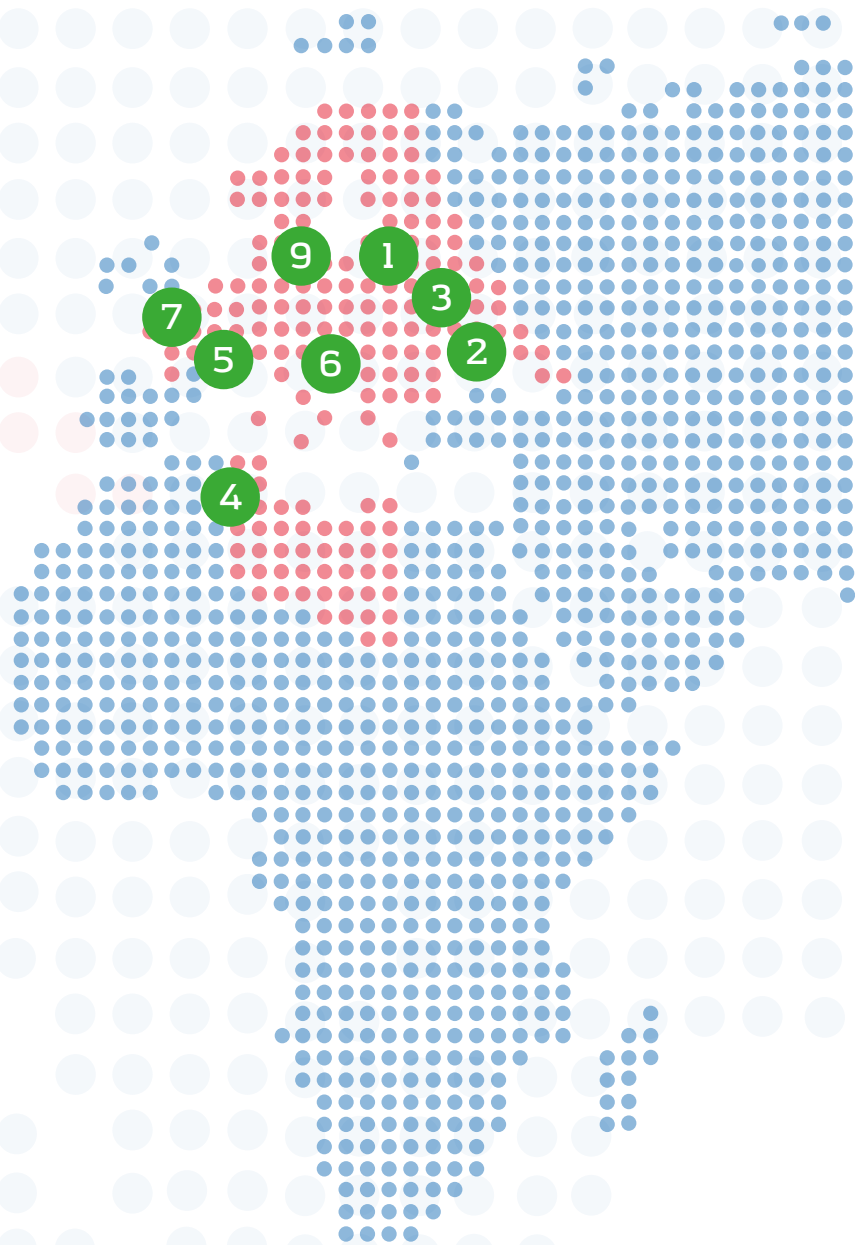
4

Франція, 1943 Василь Порик

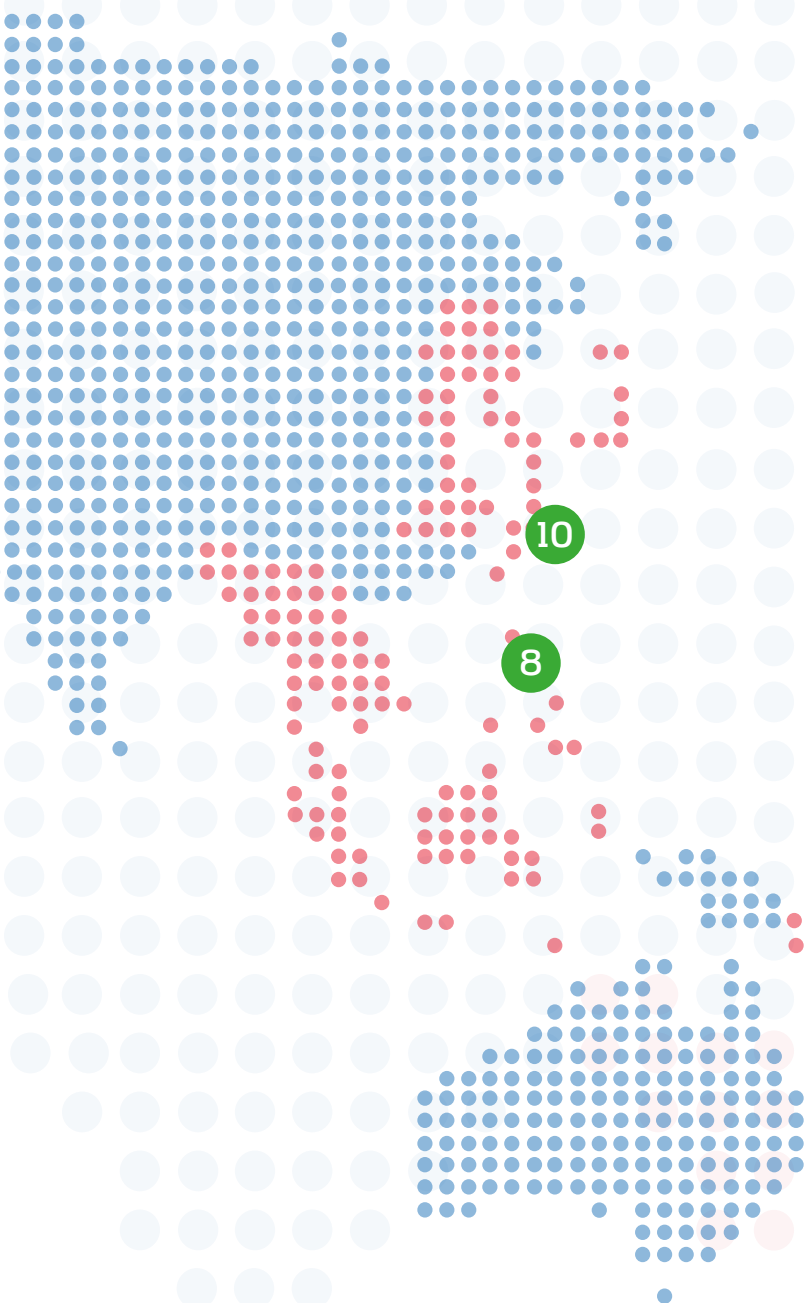
Лейтенант Червоної Армії. Втік з німецького полону і очолив партизанський загін у Франції. Удостоєний звання Національний герой Франції, Герой Радянського Союзу.

5

ПОЛЯХ ВІЙНИ

**Лінкор «Міссурі»,
1945**
Кузьма Дерев'янко

Генерал-лейтенант Червоної Армії. Від імені СРСР підписав Акт капітуляції Японії.

Берлін, 1945
Олексій Берест

Лейтенант Червоної Армії. Встановлював Прапор Перемоги над Рейхстагом.

Іводзіма, 1945.
Майкл Стренк

Сержант Корпусу Морської піхоти США. Один із 6 вояків, зафіксованих на культовій фотографії «Підняття прапора над Іводзімою». Відзначений Бронзовою Зіркою, Пурпуровим Серцем.

Нормандія, 1944
Богдан Панчук

Капітан Військово-повітряних сил Канади. Учасник висадки у Нормандії. Кавалер Ордену Британської Імперії.

Монте-Кассіно, 1944
Володимир Янів

Підхорунжий II Польського корпусу Владислава Андерса. В бою за Монте-Кассіно врятував життя 5 офіцерів. Нагороджений орденом Virtuti Military.

ВНЕСОК УКРАЇНИ У ПЕРЕМОГУ

Українці зробили надзвичайно вагомий внесок у перемогу над нацизмом, ставши однією з націй-переможниць.

Мільйони українців зі зброєю у руках боролися з нацизмом упродовж усієї війни. Україна дала Червоній Армії 7 командуючих фронтами і арміями, 200 генералів, понад 6 млн. солдатів, сержантів і офіцерів.

Близько 120 тисяч українців зустріло нацистів у вересні 1939 р. у складі польської армії. У наступні роки також понад 130 тис. українців воювали в інших арміях Антигітлерівської коаліції (США, Британської імперії, Франції). Сотні тисяч українців боролись із нацизмом у Русі Опору.

У результаті бойових дій в Україні було зруйновано понад 700 міст і містечок, десятки тисяч сіл. Київ знищено на 85%, Харків - на 70%, великої розрухи зазнали Дніпропетровськ, Запоріжжя, Полтава, повністю знищено Тернопіль. Було зруйновано 2 млн. будинків, унаслідок чого понад 10 млн. людей залишилися без даху над головою. Загалом матеріальні втрати України під час війни оцінюють у 285 млрд. крб., або 100 млрд. доларів за тодішнім курсом валют.

Радянською владою при відступі у 1941 р. з України було вивезено 550 промислових підприємств, майно і худобу тисяч колгоспів, радгоспів, десятки наукових і навчальних закладів, осередків культури, історичні цінності. Виїхало майже 3,5 млн. жителів республіки – кваліфіковані робітники і спеціалісти, науковці, творча інтелігенція, які віддали свої трудові та інтелектуальні сили на розвиток воєнного і економічного потенціалу СРСР.

Прагнучи здобути підтримку в Україні, Сталін у 1943 р. змушений був піти на певні поступки українцям. Було створено Українські фронти, в уряді Української радянської соціалістичної республіки засновано народні комісаріати (міністерства) оборони та закордонних справ.

Визнанням внеску українців у перемогу над нацизмом стало включення України до складу держав – засновниць ООН.

Радянський прапор над Рейхстагом

Прапор США на Іводзімі

5 синів та одна війна Парасковії Гавриш

Вона народила 5 синів. Вона сама як Україна. Мати з козацького роду. Батько – з ремісників. Чоловік Іван - фельдшер, що аж ніяк не допомогло у епідемію тифу на самому початку тридцятих. По Іванові залишилося 5 синів - як у святцях: Іван, Павло, Федір, Анастасій та Анатолій.

Парасковія Гавриш чекала своїх 5 синів-солдатів із фронтів Другої світової 7 років. дочекалася тільки двох.

Троє старших були мобілізовані у 1939. Федір ледь не замерз у Фінляндії, вижив, і був кинутий «визволяти» Литву. Першим загинув найстарший – Іван, зник безвісти при обороні Севастополя восени 1941. Павло, другий за старшинством син, отримав Зірку Героя за Битву за Дніпро. Тоді ж, у 1943-му Анастасія та Анатолія мобілізували польові військкомати до «чорної піхоти». Анатолій загинув вже незабаром. Анастасій вижив, дійшов до Польщі і загинув, підіймаючи в атаку свій взвод неподалік міста Остроленська. Федір дійшов до Берліна, на стіні Рейхстагу він написав: «Ми перемогли!»

Прасковія
Гавриш

Анастасій
Гавриш

Іван
Гавриш

Анатолій
Гавриш

Павло
Гавриш

Федір
Гавриш

